

BORUZZS KATALIN

Visegrád kora és középső császárkori emlékei

Visegrád Régészeti Monográfiái 7.

MNM MKM

Visegrád, 2020

247 oldal

ISBN 978 615 5078 34 0

Egy késő római tábor (Sibrik-domb), egy kiserőd (Gizellamajor) és tíz őrtorony révén Visegrád a *ripa Pannonica limes* létesítményekben egyik leggazdagabb területének tekinthető. Korábban Soproni Sándor kutatásai elsősorban a 4. századi építmények feltárására irányultak.

A tíz *burgus* közül mindössze két esetben lehetett korábbi építkezésre következtetni: a Várkert (*Solva 26. burgus*) és a Kisvillám (*Solva 27. burgus*) őrtornyait építhették a 2. században.

Boruzs Katalin könyve ezt az időrendi aránytalanságot korrigálja nemcsak az elmúlt évtizedek néhány újabb ásatása során előkerült teleprészek, temetők közlésével, hanem a korábbi kutatások leletanyagának alapos elemzésével. A munka célja a korai és középső császárkori települési viszonyok tisztázása. A korábbi aránytalanság, a 4. századi objektumok felülreprezentáltsága arra vezethető vissza, hogy nagyon kevés kőépületet lehetett az 1–2. századi periódushoz kötni. A leletanyag elemzése nélkül pedig még a korábbi időszakokra történő utalásokat is nehezen lehetett ellenőrizni.

A munka négy fejezetből és egy összefoglalásból áll, a legterjedelmesebb rész (28–223. oldal) a korai és középső császárkori telepek és temetők bemutatásával és leletanyaguk elemzésével foglalkozik. Nyolc telepről kapunk részletes beszámolót, végül megismerhetjük a Dunából előkerült „korai” leleteket is. Az első fejezetben a szerző történeti áttekintést ad Pannonia 1–3. századi történetéről, benne a Dunakanyar megszállásáról, határvédelmi létesítményeiről, a terület lelőhelyeiről. A Kr. u 166–180 közötti markomann–szarmata háborúk e terület életében is választóvonalat jelentenek, miután az addig kiépített táborok a barbár betörések során elpusztultak, a helyi őslakosságot pedig a háborús események megtizedelték. A szerző a földrajzi

környezet bemutatásánál utal arra, hogy a Dunának meghatározó szerepe volt a tartós megtelepedés szempontjából. A környék lelőhelyeinek többsége az ártér és a löszteraszok határán található.

A harmadik fejezet Visegrád római korának kutatástörténetét ismerteti. Római kőfaragványokra már 1856-ban felhívta a figyelmet egy újságíró, míg a Sibrik-dombon tett megfigyeléseiről Rómer Flóris számolt be 1864-ben írt jegyzeteiben. Az 1950-es években Soproni Sándor tárta fel ezt a táborát és kutatott több őrtoronyban is. Eredményeit 1978-ban publikálta az Esztergom és Szentendre közötti Duna-szakasz késő római határvédelméről írt monográfiájában. 1988-ban Gróf Péter és Gróf Dániel ásatásai során került feltárára a gizellamajori 4. századi kiserőd és annak temetője. Az utóbbi években a Sibrik-dombi tábor belső területén történt geofizikai felmérés és a régi ásatások térinformatikai rendszerben történő vizsgálata, továbbá hitelesítő ásatásokra került sor, amelyek az erőd periodizációjának finomításához járultak hozzá.

A munka fő fejezete a visegrádi korai és középső császárkori lelőhelyek ismertetése. Ennek során foglalkozik a gizellamajori késő római kiserőd szintje alól előkerülő késő kelta – kora római leletanyaggal, amelyet Ottományi Katalin közölt. Ezen a lelőhelyen itáliai vékonyfalú kerámia, rajnai *sigillaták* és raetiai áru utal kora császárkori megtelepedésre, illetve LT D 2–3 leletanyag alapján feltételezhető egy a római foglalás előtti település, de ennek kiterjedése, rendszere már nem határozható meg. A gyér 3. századi leletanyag alapján a szerző arra következtet, hogy a markomann háborúk során a telep elpusztulhatott.

A 34–83. oldalon a szerző az egyik legjelentősebb lelőhely, a Lepence-patak jobb partján lévő település objektumait és leletanyagát közli. Itt állt a *Solva* 23. *burgus*, amelynek építését a közeli településsel és temetővel egyidejűnek tartották. Az 1979 és 2009 között folytatott ásások során 46 agyagtapasztásos kemence, 3 földbemélyített ház, 3 kisebb gödör és 2 műhely, valamint egy kőalapozású építmény került elő. A feltárt telepjelenségeket rheinzaberni *sigillaták* a 3. század első felére keltezték, a legkorábbi importált edények alapján a település valószínűleg a 2. század második felében jött létre. A kemencék közül 5 esetben szuperpozíciót lehetett megfigyelni, amelyek relatív kronológiai meghatározást tesznek lehetővé. A telep, amelynek *terra sigillata*-anyagát e sorok írója dolgozta fel, a markomann háborúk után alakulhatott. Itt a 3. század harmadik negyedéig folytatódhatott az élet, a kemencék sütőfelületén talált westerndorfi és pfaffenhofeni *sigillaták*, valamint 37 db érem alapján. Utóbbiak közül a legkésőbbi III. Gordianus verete (239/240), de hasonló időrendi meghatározást igazolnak a fibulák is. Legkésőbbi példányaik a 3. század középső harmadáig lehettek használatban. A szerző 14 rajzos táblán mutatja be a kemencék betöltéséből, illetve a 85. objektum környékéről származó kerámiát. Feltűnő az importált kerámia nagy mennyisége, 1002 db rheinzaberni és westerndorfi/pfaffenhofeni *terra sigillatán* kívül Kapitán II-típusú amforák kerültek elő, utóbbiak az égei kumi bor behozatalát igazolják. A *Severus*-kori amforák száma ugyanakkor csekély, ami azt jelenti, hogy közelebbi területekről hozhattak bort *Pannoniába* illetve a tartományban is eredményes lehetett a szőlőművelés. A *Solva* 23. őrtorony omladékában található bélyeges téglák közül 16 db köthető a *legio XI Claudiához*, amely Kr. u. 101–104/105 között állomásozott Brigetióban.

Ennek alapján feltételezhető, hogy az első őrtornyot már Traianus korában építhették. Ezt a korai, fa őrtornyot a Kr. u. 2. század végén kőalapozású *burgus* válthatta fel, a leletanyag jó része ehhez a későbbi építményhez köthető. Figyelemre méltó, hogy a műhelyek egyikében mécseseket is gyártottak. A fémtárgyak részben övcsatokhoz, lószerszámokhoz tartozhattak, részben ékszerek. A vastárgyak jó része szerszám vagy ácskapocs, a fegyverek száma kevés. Az állatcsontokat Megan Crawford határozta meg. Összetételükből kiderül, hogy a telepen főként házias állatok húsát fogyaszthatták (sertés, szarvasmarha, juh és kecske). A szárnyasok szinte teljes hiánya a továbbélő kelta telep hagyományainak megfelelő állattartásra utal.

A lepencei teleptől 100–120 méterrel keletre egy 111 síros hamvasztásos temető feltárására került sor. Ide a Kr. u. 2. század végétől a Kr. u. 3. század hatvanas éveig temetkeztek (83–87., 148–187. oldal). A temető leletanyagát a szerző 48 rajzos táblán és 8 színes fényképen mutatja be. Valamennyi sír szórt hamvasztásos rítusú, a sírok szélének átégése alapján a szerző három csoportot különített el. A mellékletek száma 0 és 46 darab között ingadozott. Leggyakoribb az ivó- és ételáldozat, a pohár–tányér–tál együttes. Ételmellékletre a sertés- és szarvasmarhacsontok utaltak. A késeket ugyan étkezészetként is használhatták, miután azonban ezek az eszközök többnyire gyermeksírokban kerültek elő, nem zárható ki, hogy az ártó szellemek elleni védelem céljából kerültek a sírba. Sok sírban (a temetkezések harmadában) volt bronzérem vagy limesfalsa, csak egy esetben került elő ezüst *denarius*. Míg a telepen nagy mennyiségű *sigillatát* találtak, a temetőben csak egy sírból került elő egy Dr. 54 formájú, Rheinzabernben gyártott, késő Antoninus–Severus kori *olla*. Ez az egyetlen importált áru a temető leletanyagában, az itáliai vékonyfalú edényeknek is csak utánzatai kerültek a sírokba. Ritka a pannoniai szürke bevonatos áru is. 51 sírba helyeztek mécses, ezek többsége firmamécses, de reliefes típusok is fellelhetők a mellékletek között. Üvegtárgyaknak csak nyomát lehetett felfedezni, a szerző ebből arra következtetett, hogy az üvegeket a halottal együtt helyezhették a máglyára. Az ékszerek közt két arany fülbevaló, egy ezüst karkötő és két ezüstgyűrű emelhető ki, ezek egyikén Marsot ábrázoló kalcedonberakás található. 15 sírban került elő fibula, ezek közt egygombos, erősprofilú, két térdfibulát és 6 csuklós T-fibulát lehetett meghatározni. Általában 3. századi

típusok fedezhetők fel a mellékletek (viselettartozékok) között. Nyolc sírban kerültek elő faládikák bronz tartozékai, ugyancsak 8 sírban találtak csontból készült tárgyakat (tű, gyöngy, pontkörrel díszített lapocska).

A temető 2–3. századi leletanyaga római lakosságra utal. Itt nem lelhetők fel a Gizellamajor területén megfigyelhető *La Tène D* hagyományú kerámiatípusok, a leletanyag teljes egészében római jellegű.

Egy másik lelőhely Kőbánya, ahol Soproni Sándor a *Solva 24* burgust tárta fel. Ez a 4. századi őrtorony – építési feliratának köszönhetően – közsímet, ugyanakkor a szintje alatt megfigyelt korai objektumokról – gödrökről és cölöplyukokról – csak említés szintjén szerezhetett tudomást a kutatás. Ezen a lelőhelyen került elő az egyetlen 1. századi észak-itáliai *terra sigillata*, több rheinzaberni, westerndorfi és pfaffenhofeni áru. A 8. századi *terra sigillata*n kívül észak-itáliai vékonyfalú kerámia, pannoniai bevonatos áru (közülük 4 pecsételt díszítésű), Tiberius és Traianus érméi, kelta hagyományú edények utalnak a *burgus* előtti kora és középső császárkori településre. A szerző szerint ez a kis telep az 1. század végétől a markomann háborúig terjedő időszakig állhatott fenn. A magam részéről – a későbbi sigillaták alapján – nem tartom kizártnak, hogy élete a 3. század első felében is folytatódhatott. A leletanyagot a szerző 9 rajzos táblán mutatja be.

A visegrádi városközpont területén szarkofág és sír-építmény töredéke, néhány 2–3. századi bronzérem és egy térdfibula került elő szórványként. A szerző részletesen foglalkozik az Alsóvár környékén talált 2–3. századi kőemlékekkel: oltárokkal, feliratokkal és a császárkultuszhoz köthető emlékekkel. Ezek eredeti lelőhelye legfeljebb csapattörténet vagy az ábrázolások alapján határozható meg. Valamennyit a 13. században az alsóvár épületeinél használtak fel másodlagosan.

A 4. századi Sibrik-dombi tábor területén is került elő néhány korai lelet, köztük rheinzaberni *sigillata*, egygombos erőprofilú fibula, bronz lószerszámveret, illetve egy-egy bronzérem. A kőfaragványok viszont feltehetően a II. Constantius kori átépítés során kerültek másodlagos felhasználásra.

A Várberékben Soproni Sándor Commodus kori őrtorony maradványait tárta fel. Mellette 5 gödörházból, 3 gödörből és sütőkemencéből álló teleprészet került elő. Az itt talált leletek közül (18 tábla) csak kevés jött felszínre zárt rétegből. Mindössze egy rheinzaberni *sigillata*, márványozott kerámia, nyers színű korsók,

szürke főzőedények és táltőredékek tartozhattak ehhez az időrendi csoporthoz. Rajtuk kívül őrlőkő és tűzkövek utalnak állandó jellegű megtelepedésre. A kora császárkori leletanyag részét képezi egy lovassági bronz álarc, lándzsa és nyílhegy. A szír *cohors* bélyeges téglája alapján az őrtorony a 2. század második felében épülhetett, míg átépítése a Severus-korra keltezhető.

Csak egyetlen szakirodalmi említésből ismert a Kisvillám keleti oldalán nyíló völgy bejáratánál lévő őrtorony, amely teljesen elpusztulhatott.

A Duna medrének kotrása során kb. 600 tárgy került elő az 1970-es években, ezek között azonban kevés a római emlék. Kiemelkedik ezek közül egy germánt ábrázoló bronzbüst, amely a brigetói sueb gúnyábrázolások sorába illeszthető. Egyedülálló továbbá egy emailos lószerszám, amely a ló szügyén átfutó szíjat díszíthette.

Az összefoglaló fejezetben (224–225. oldal) a szerző időrendi sorrendbe állítja a fenti lelőhelyeket. A kelta őslakosságnak a Gizellamajor területén lehetett jelentősebb, falusi jellegű telepe, amely megérte a római foglalatást, és a Kr. u. 1. században is továbbélt. Tanyaszerű településsel számol Kőbánya és a Várkert területén. A Flavius-kor végén, illetve Traianus korában kiépülő határvédelmi rendszerhez tartozó őrtornyok épültek ki Lepencén és a Várkert területén. A legjobban feltárt lepencei telepen sütőkemencék, műhelyek és kevés lakóobjektum került elő. Ez a telep a markomann háborúk után jöhetett létre, és legalább a Kr. u. 3. század középső harmadáig lakhatták. A szerző a *vicushoz* tartozó temető alapján is arra következtet, hogy a kétszázhatvanas éveket követően a település elnéptelenedett. Csak a Kr. u. háromszázhuszas években építhették ki a Sibrik-dombon és a Gizellamajorban a tábor, illetve egy kiserődöt. A Valentinianus-kori erősítések során 4 őrtorony épült, közülük kettő egy korábbi település helyén.

A monográfia hiánypótló kiadvány, amely a Duna-kanyar késő kelta, kora császárkori telepeit, katonai létesítményeit, temetőjét mutatja be. A szerző következtetései megalapozottak, a telepekről előkerülő jelentős mennyiségű leletanyag elemzése mintaszerű. Értékelésének szilárd alapját a fennmaradt dokumentációk adatain kívül ez a munka adja.

Gabler Dénes

HUN-REN

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
gabler.denes@atbk.hu